

GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE

JAN VAN RIEBEECK ALS CHIRURGIJN

DOOR DR. A. J. M. LAMERS, TE 'S-HERTOGENBOSCH

MET EEN PLAAT

De voorbereidingen tot de herdenking van het feit, dat onze landgenoot JAN VAN RIEBEECK op 7 April 300 jaar geleden aan de Tafelbaai landde om er in opdracht van de Oost-Indische Compagnie ongeveer halverwege de afstand naar onze bezittingen in de Oost een verversingsstation voor haar uit-en thuisvarende schepen te stichten, zijn in volle gang.

Het zal waarschijnlijk enkele collegae hebben getroffen, dat VAN RIEBEECK de weg, die hem naar beroemdheid zou voeren, heeft betreden als chirurgijn, dus als vakgenoot. Zij voelen misschien neiging, hem met enige trots als collega in te lijven in de rijen der verdienstelijke Nederlandse artsen uit het verleden.

Helaas blijkt dit bij nader onderzoek enigszins voorbarig. VAN RIEBEECK heeft na afloop van zijn eerste uitreis als scheepschirurgijn naar de Oost onmiddellijk het medische beroep er aan gegeven en dit te Batavia verwisseld met dat van „Assistent tot de penne” op de Algemene Secretarie der Compagnie aldaar. Hij begon dus eerst met klerkenwerk op kantoor, en zijn roem berust uitsluitend op zijn latere betekenis als stichter der eerste Nederlandse nederzetting aan de Kaap.

Wat VAN RIEBEECK mag hebben bewogen in zijn jonge jaren het chirurgijns-vak als beroep te kiezen, zal wel altijd een raadsel blijven. In het bloed zat het vak hem niet en een bijzondere roeping daarvoor is ook uit zijn latere loopbaan nooit gebleken. Echter wel die voor zeeman, verkenner, ontdekkings-reiziger en koopman.

Volgens familie-overlevering zou VAN RIEBEECK's vader als scheepskapitein op eigen schepen hebben gevaren en in Mei 1639 in de Sao Paolo Kerk te Pernambuco (Brazilië) zijn begraven. Hij was in het begin der 17e eeuw te Culemborg gehuwd met de dochter van de Burgemeester GOVERT ANTHONISZ. VAN GAASBEEK. Voorlopig bleef het gezin te Culemborg wonen. In ieder geval werd daar in het voorjaar van 1618 JAN VAN RIEBEECK geboren. Helaas bevatten de Culemborgse archieven, bewaard in het Rijks Archief te Arnhem, geen gegevens over hem en de doop-, trouw- en sterfboeken der St. Barbara-kerk zijn alle in 1654 verbrand. Zijn geboortedatum is dus onbekend.

Later moet de familie, waarschijnlijk met het oog op de nabijheid der zeehavens, zijn verhuisd naar Schiedam, waar JAN's moeder in 1629 stierf, toen hij dus nog slechts 11 jaar oud was. Daar de vader, wegens zijn herhaalde langdurige afwezigheid ten gevolge van zijn beroep, voor de opvoeding zijner kinderen niet geregeld voldoende zorg kon dragen, nam de grootvader van moeders zijde, de oud-burgemeester van Culemborg, deze taak op zich. Te Culemborg ontving VAN RIEBEECK dus zijn eerste vorming en bracht hij zijn jongelingsjaren door.

Welke schoolopleiding hij genoot, is onbekend. Op 16-jarige leeftijd ging hij echter naar Amsterdam, om opgeleid te worden tot chirurgijn. In het Oud-Archief der Gemeente aldaar wordt het archief van het Amsterdamse Chirurgijngilde bewaard en dit bevat een leerjongensboek over de jaren 1597-1665. Hierin is op 22 Januari 1635 ingeschreven: „JAN RIETBEECK, van Utrecht, leerknaep van mr. JAN GERRITZ. INDIES”. In de namenindex achter in het deel is de naam gespeld als RIETBEECK. Hoewel verdere gegevens ter

identificatie ontbreken, houdt de gemeente-archivaris de conclusie voor gerechtvaardigd, dat deze chirurgijnsleerling de bekende JAN VAN RIEBEECK was. De uitdrukking „van Utrecht” moet dan betekenen „laatstelijk afkomstig van Utrecht”.

Tijdens de leerjaren zag de aanstaande heelmeeester zijn baas de kunst af en mocht onder diens toezicht patiënten behandelen en aderslatingen verrichten. Hij oefende zich in het slijpen van ijzers tot lancetten, maar ook in het scheren, friseren der lokken en het met een warm ijzer opdraaien der snorren! De theoretische kennis, benodigd voor het examen, werd verworven door eigen studie uit boeken.

Op het examen, dat na driejarige opleiding door de Overlieden van het Gilde werd afgenomen en enkele dagen duurde, moest JAN zijn kunde, kennis en kunstvaardigheid tonen in het volgende: kennis van wonden, zweren en menselijke gezwellen, behandelen van beenderbreuken en ontwrichtingen, aderslaten, het openen van een schedel (waarvoor een doodshoofd werd gebruikt), ontleedkunde op een lijk, verbandleer, zieken verbinden en kennis der instrumenten. Bovendien moesten drie zelf vervaardigde lancetten aan de eisen blijken te voldoen. Het scheren was géén examenvak!

Hoe weinig zal de jonge chirurgijnsleerling destijds hebben vermoed, dat eens zijn standbeeld aan de Kaap zou komen te staan!

Met het chirurgijnsdiploma op zak trachtte VAN RIEBEECK nu in dienst te treden bij het machtige handelslichaam De Generale Verenigde Oost-Indische Compagnie en dit schijnt hem spoedig te zijn gelukt. In April 1639 nemen de Heren Bewindhebbers van de Kamer Delft de 21-jarige JAN VAN RIEBEECK aan als onder-chirurgijn, op een maandgeld van twee en twintig gulden en vrije tafel aan boord.

Hij werd geplaatst op het schip „*Het Hof van Holland*” van de Kamer Delft, een vaartuig met 250 man aan boord, zodat er werk genoeg zal zijn geweest voor de jonge medicus.

Op 19 April 1639 voer men af van Goeree. De reis was niet voorspoedig. Na drie maanden was men nog niet verder dan halverwege Afrika's Westkust, iets ten Noorden van de Peperkust en daar, op Sierra Leone, verzeilde het schip de 14e Juli.

Het volk kwam aan land en redde van schip en lading wat mogelijk was. Men zat daar, zich zeer behelpend, op een der ongezondste delen der aarde, een gebied dat de naam „graf der blanken” kreeg en waar juist de zwaarste regenval is van West-Afrika.

Onze nieuwsgierigheid om nu iets te weten te komen omtrent de houding, het gedrag en de werkzaamheden van VAN RIEBEECK gedurende de reis, tijdens en na de stranding, wordt helaas niet bevredigd. In de archieven der Oost-Indische Compagnie, die zich in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bevinden, is géén journaal of monsterrol van het in 1639 gestrande schip „*Het Hof van Holland*” bewaard gebleven. De schipbreuk wordt slechts vermeld in enkele brieven bewaard tussen de „Overgekomen papieren uit Batavia”, namelijk in de generale missive van Gouverneur Generaal en Raden aan Heren XVII, gedateerd 9 September 1640, en in een brief van de Koopman en de Schipper van „*Het Hof van Holland*” aan de Kamer Delft, gedateerd 30 Augustus 1639. Op deze stukken baseert GODÉE MOLSBERGEN zijn relaas van de schipbreuk in de door hem gepubliceerde biographie van JAN VAN RIEBEECK¹.

Te Delft had men uit berichten van de Koopman en de Schipper uit Sierra Leone van de ramp gehoord (einde Augustus) en op verzoek van de Kamer van Delft besloot de Kamer van Amsterdam op 2 Januari 1640 haar schepen „*Sutphen*”, „*Amboina*” en „*Ackersloodt*”, die op de rede van Texel tot vertrek

gereed lagen, te gelasten Sierra Leone aan te doen en bemanning en lading van „*Het Hof van Holland*” over te nemen.

Zo geschiedde. JAN VAN RIEBEECK vervolgde zijn reis aan boord van de „*Sutphen*” en had — het oponthoud aan de Goudkust meegerekend — bij aankomst eind Juli 1640 te Batavia vijftien maanden over de overtocht van het vaderland naar de koloniën gedaan.

Had VAN RIEBEECK op deze lange zeereis, met zoveel tegenslagen en waarschijnlijk zeer veel zwaar werk, genoeg gekregen van het chirurgijnsvak? Wie zal het zeggen? Een feit is, dat hij bij aankomst te Batavia zijn oorspronkelijke beroep vaarwel zei en het lancet verwisselde voor de veren pen. Toch zal hij, beginnend als kantoorklerk op de Generale Secretarie der Compagnie, wel niet hebben vermoed dat hij daar na een bewogen leven als Secretaris der Hoge Regering zou sterven!

Daarmee was VAN RIEBEECK's medische loopbaan afgesloten. In 1648 keerde hij, op 28-jarige leeftijd tot Koopman bevorderd, voor het eerst naar het vaderland terug. De retourvloot, waarmee hij reisde, had mede de bestemming om aan de „Cabo de Bona Esperanza” de geborgen goederen van het gestrande schip „*Nieuw Haerlem*” in te laden. Dit vorderde 18 dagen en gedurende die tijd heeft VAN RIEBEECK dus alle gelegenheid gehad om een kijkje aan land te nemen.

Hij zou er in 1652 in opdracht van de Oost-Indische Compagnie terugkeren tot het vestigen van een „zeeherberg”, hetgeen wij naar onze huidige opvattingen een vitamine-depot zouden noemen.

Ten behoeve onzer Oost-Indiëvaarders werd hem opgedragen aan de Tafelberg tuinen, weiden en boomgaarden aan te leggen om het scheepsvolk van verse groenten, vruchten, vers vlees, melk, boter, kaas en vers drinkwater te voorzien en hierdoor ziekte en sterfte aan boord, vooral scheurbuik, beriberi, typhus, dysenterie, te verminderen of te voorkomen. VAN RIEBEECK had hiervoor zijn diensten aan Heren XVII aangeboden en veel moeite gedaan om deze opdracht te krijgen. Ook moest er een fort worden aangelegd, dat de naam „De Goede Hoop” zou krijgen, en in dit fort een hospitaal worden ingericht, ter verpleging van zieke zeevarenden.

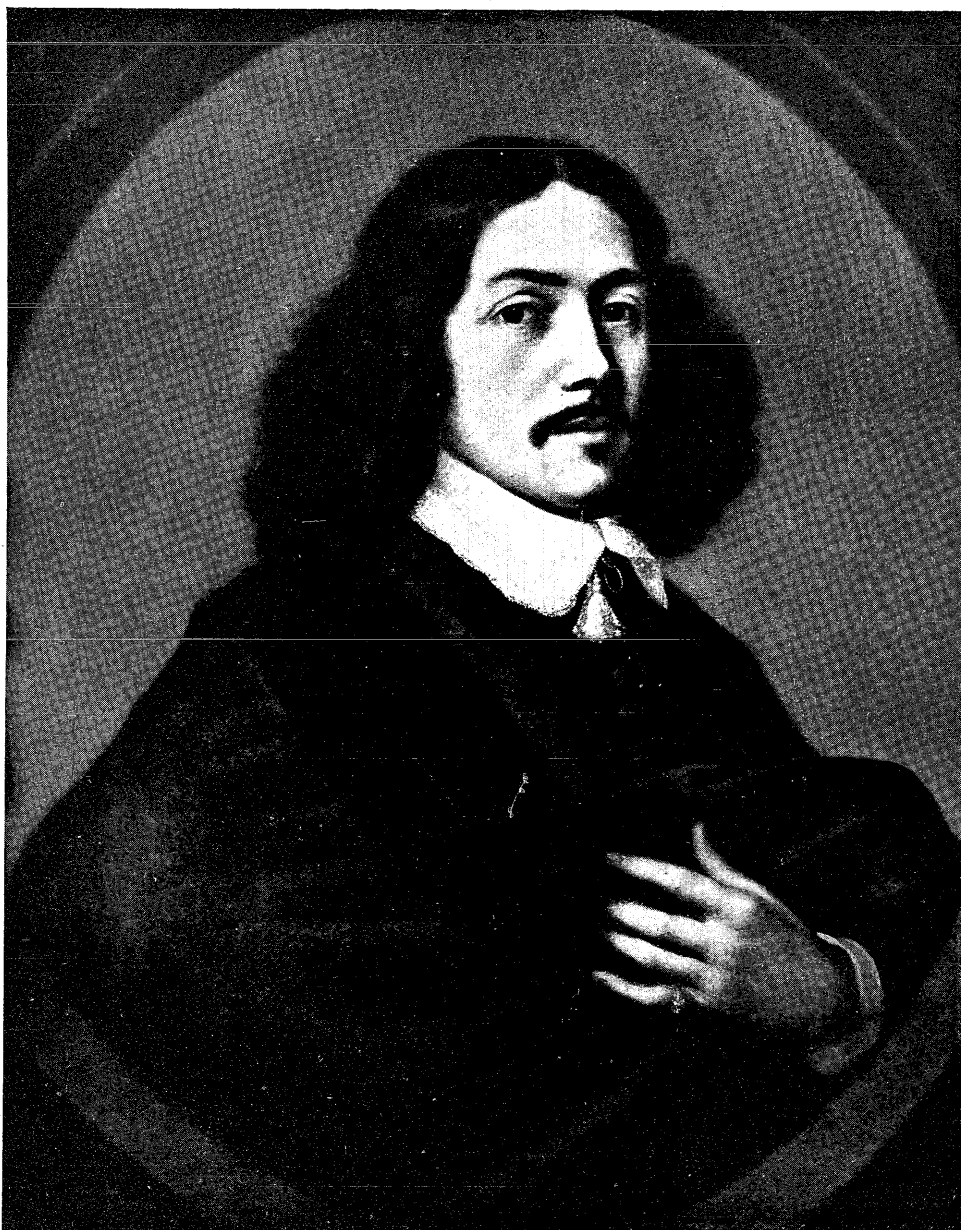
Dit in de geschiedenis eerste bewust ingerichte verversingsstation is niet alleen van groot, hygiënisch belang geworden voor de Oost-Indiëvaart van onze voorouders, maar het werd ook de wortel waaruit een blijvende nederzetting aan de Zuidpunt van Afrika groeide, die nu haar 300-jarig bestaan herdenkt.

In de instructie, die VAN RIEBEECK van de Heren der Oost-Indische Compagnie meekreeg, werd hem onder andere uitdrukkelijk opgedragen „correcte notitie ende dagregisters te houden omtrent al hetgeen voor zou vallen”. Dit heeft hij de tien jaar lang die hij aan de Kaap vertoefde, trouw en nauwgezet gedaan. Uit geen enkele andere bron leren wij JAN VAN RIEBEECK zo goed kennen als uit dit *Daghverhaal*. Het is in 1884-93 door het Historisch Genootschap te Utrecht als een lijvig werk in drie delen gedrukt en uitgegeven.

Collega PENNING te Harderwijk heeft in 1934 in dit *Tijdschrift*² VAN RIEBEECK's dagboek reeds van medisch standpunt bestudeerd en er enkele meer of minder belangrijke medische aantekeningen uit genoteerd. De nauwkeurigheid der geneeskundige en natuurhistorische observaties danken wij zeker aan het vroegere beroep van de schrijver, wiens bronzen beeld nu aan de haven van Kaapstad de toegangspoort tot Zuid-Afrika siert.

Literatuur: ¹E. C. GODEE MOLSBERGEN, JAN VAN RIEBEECK en zijn tijd. Een stuk zeventiende eeuw Oost-Indië. Patria-reeks, P. N. VAN KAMPEN & Zoon N.V., deel 3. Amsterdam 1937.

²C. P. J. PENNING (1934) *N.T.v.G.* 78, 2488.

A. J. M. LAMERS, JAN VAN RIEBEECK ALS CHIRURGIJN

(naar een schilderij van D. CRAEY)

Plaat 20, keerzijde

(zie bl. 816)